

Љубица З. Ђурић*

Балканолошки институт САНУ, Србија**

КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИЧКИХ ПЕЈЗАЖА СРПСКИХ ГРОБОВА У РЕГИОНУ РЕКЕ МОРИША

Комбиновањем фотографије с конверзационим наративима о покојницима желимо да покажемо да је за потпуније документовање гробаља потребно укључити и савремене наративе о покојницима, што нам омогућава да схватимо шта је за дату заједницу важно – а то не можемо сазнати користећи се само фотографијом или историјским подацима. Подаци коришћени у овом истраживању сакупљени су у јуну 2016. године у поморишким селима Варјаш (Variaș) и Чанад (Cenad), у оквиру пројекта Савеза Срба у Румунији.

Кључне речи: гробље, надгробни споменик, документовање, фотографија, конверзациони наратив, усмена историја

1. Увод: Документовање споменика – донети и ограничења фотографије

У јуну 2016. године екипа Балканолошког института САНУ обавила је теренско истраживање Срба у поморишким селима Семпетер (Sânpetru Mare), Варјаш (Variaș), и Чанад (Cenad), у оквиру пројекта Савеза Срба у Румунији. Истраживачи су водили разговоре са саговорницима на терену, и, уз то, у сваком од истраживаних насеља ишли на гробље и фотографијом документовали надгробне споменике.

У идеалном случају, у документовање гробаља спада GPS позиционирање за сваки споменик, израда шеме гробља, поређење с другим гробљима (посебно када су у питању гробља у граничним подручјима), консултовање историјских докумената (пописи, црквене и општинске књиге), фотографисање из више углова (Сикимић, Номаћи, 2016: 17; Бурима, 2015: 15).

* ljubica.djuric1@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији „Истраживање културе и историје Срба у Румунији” и пројекта бр. 178010 „Језик, фолклор и миграције на Балкану”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Као што је већ наговештено, истраживачи Балканолошког института ограничили су се на фотографију. Но како су материјална средства, људство и време ограничени, истраживач, по основној формацији лингвиста, тешко може фотографисати све споменике на једном гробљу. На избор споменика који ће бити фотографисани највише утиче изглед споменика: примат имају споменици са специфичним, обично дужим текстом, посебним ортографским решењима, очуваном фотографијом или украсима. Међутим, поставља се питање колико истраживач, као неко ко није члан заједнице, може да процени колика је важност датог споменика за саму заједницу. Шта нам визуелни елемент може рећи о заједници? Шта ми заправо видимо, када имамо пред собом споменик нама непознатог покојника?

Гробље је као текст за чије читање постоји више кључева: историјски, конфесионални, етнички, социјални, етнографски, фолклористички, естетски, лингвистички (Колта, 2014; Сикимић, Номаћи, 2016: 25). На пример, можемо пратити ликовне представе на споменицима (птице, биљке, верска обележја, фотографије покојника), или формуле, које су врста фолклорног текста; с лингвистичке стране, на пример, можемо изучавати језик споменика с дијалектолошког аспекта, или пак социолингвистичког, јер нам писмо и језик натписа као и формуле могу рећи много о социјалној и етничкој структури заједнице.

Из споменика можемо ишчитати кратку биографију покојника: ко је ту сахрањен, колико дуго је живео, из које је породице потекао, понекад и како је умро, ко му је ужа и шира родбина, какав му је био друштвени или материјални статус, док поређењем већег броја споменика на истом гробљу можемо стећи представу о разним породицама које су у датој заједници живеле, о томе како су те породице биле повезане, о етничкој и религијској припадности чланова заједнице.

Међутим, истраживач и житељ истраживаног насеља не виде гробље на исти начин. Док истраживач, као „аутсајдер”, види само конкретни, физички слој, члан заједнице види и симболички значај (Гилат и Ваксман, 2012). Оно што не можемо добити ако се користимо само материјалним подацима – историјом (историјски подаци) и фотографијом (визуелни елемент) – јесте одређени систем вредности: ко се, или шта, доживљава као *важно* у датој заједници? Другим речима, за потпун(и)у документацију гробља као не само физичког већ и менталног, симболичког простора (Рајт, 2005: 54; Колта, 2014) потребно је више од чисто визуелног елемента, јер се ова два нивоа у традиционалним заједницама преплићу и функционишу истовремено (Колта, 2014). Тај

нематеријални слој добијамо онда када приликом истраживања имамо локалног водича. Оно што би истраживач фотографисао и оно што би му локални водич показао не мора бити исто – понекад неки за истраживача неупечатљиви споменици, које не би ни документовао, садрже веома важне податке. Ти подаци могу бити о одређеним људима који су значајни за заједницу, а обично се не помињу у званичним историјама; о породицама и о етничким групама – ко живи у том месту и од када; став о другим етничким или религијским групама; о самим саговорницима и о њиховим познаницима. Локални водич успоставља везу између споменика и покојника (Бурима, 2015: 16), и споменика, покојника и заједнице. Он може да нам објасни који је покојник важан и зашто, који је споменик важан и зашто. Дакле, оно што саговорник пружа истраживачу, уз документацију гробља, јесте сажета локална историја. Ако су епитафи на сеоском гробљу попут летописа или сеоских новина (Чоловић, 1983: 22), саговорник ће нам пружити оно што на епитафу не пише. И, као што епитаф представља „поступак којим се потврђује припадност средини” (Чоловић, 1983: 11), на нематеријалном плану припадност средини се потврђује управо (усменим) приповедањем о покојнику.

Ја, на пример, у Кетфељ би могла да вам приповедам за сваки крст посебно, и ко је и ко шта је, и ко му је син, деда, унук, и све то по реду.¹
(Варјаш)

Укључивање транскрипта у документацију већ је усвојено у раду са старим фотографијама. Када су гробља у питању, у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ теренски снимци на гробљу већ постоје за насеља: Бело Блато (Банат), Копривница (Заплање), Меховине (Западна Србија), Стари Лец (Банат), Сенпетер, Варјаш, Чанад, Винга (палћанско гробље) (Румунски Банат).

У овом раду покушаћемо да дамо прилог тези да је укључивање савременог наратива о покојнику неизоставно уколико материјалну и

¹ Сви транскрипти су обликовани као наративне целине. Неки делови транскрипта су исечени да се не би нарушила наративна целина, и то је обележено угластим заградама с три тачке: [...]. Делови који нису транскрибовани услед техничких тешкоћа (на пример, ветар) обележени су угластим заградама с текстом „шум”: [шум]. Речи различитих саговорника, уколико их има, одвојене су дужом цртом: —. Осим тога транскрипти су дословни, интервенције истраживача дате су у заградама са иницијалима истраживача (ЈБ – Љубица Ђурић, БС – Биљана Сикимић), док је идентитет саговорника сакривен. Сви интервјуи доступни су у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ.

нематеријалну баштину желимо да бележимо на што исцрпнији начин. Подаци које користимо сакупљени су у селима Варјаш и Чанад.

Рад никако не претендује на давање исцрпног, а камоли коначног одговора на проблематику документовања српских гробаља у дијаспори, већ нуди неколико теренских импресија из угла лингвистички оријентисаног истраживача.

2. Документовање споменика – интервју

Одлике разговора на гробљу:

а) Обавља се напољу, што, наравно, доноси бројне техничке потешкоће (ветар, истраживач и саговорник се крећу). Драгана Ратковић примећује да је за дијалектолошка истраживања гробље свакако потпуно неадекватно место, али за етнолингвисту је идеално (Ратковић, 2005: 201), као и за антропологе и истраживаче које се баве локалном историјом.

б) Ближи је неформалном разговору – „тема информатору блиска, разговор спонтанији, грађа за причу непосредна” (Ратковић, 2005: 201); штавише, овде саговорник диригује тему, као да је туристички водич. Он зна шта треба да покаже истраживачу и зашто.

в) Истраживач не може да постави питање јер не зна локални микроконтекст. Једино што може да подстакне истраживача да нешто пита јесте сам изглед споменика. На пример, присуство два језика или писма на истом споменику (што се показало као веома погодно за елицитирање наратива о нестанку Срба); дужи текст на споменику; посебно велик споменик.

3. Како саговорник бира теме? Шта је то што „окида” наратив?

Већ смо поменули да саговорник диригује теме. Сада ћемо покушати да издвојимо неколико најчешћих „окидача” за наратив:

1. **Значајан човек за заједницу** – Саговорник ће, наравно, увек скренути истраживачеву пажњу на споменике знаменитих личности. У питању је нешто што истраживач најчешће не може да зна (осим ако нису у питању личности које су познате и ван граница насеља), јер су у питању локални добротвори, а саговорник ће њихове гробове намерно показати. Тако се иза споменика који – у очима неупућеног истраживача, „аутсајдера” – не садржи ништа до имена, презимена и године смрти, и који стога услед ограничених средстава не би ни био документован,

открива читаво поглавље локалне историје Чанада. Прво дајемо рашчитан текст споменика, а затим део транскрипта интервјуа:

ИСАКОВ / СТЕЛА / 1938-__ / живко / 1936-__²

Е ово нам је био добротвор, тај (ЈЂ: *Ко?*). Он се слико – у боји. Сад ћеш видети, Исаков [...]. Тај што је начинио целу ограду и све. (ЈЂ: *Аха?*) А он је, он имо држо кафану ту у клуб ди смо били. Он је држо кафану, он је држо и тамбураше – добро, имо паре. (ЈЂ: *Да*). Имо паре. Сад он сироме се упокојио – умро у сну је умро. А у Кикинду су му израдили споменик, морате да видите (ЈЂ: *Хајде*). А луд Србин је био. (ЈЂ: *Аха?*) Јао, што јебо матер свима! Он је био у општину они, како се каже, [...] у општину што су ови, поред, до председника општине, како се зову ти? (ЈЂ: *Секретар? Не знам. Немам појма*) Не,не, саветници. Јао, што њим јебо матер! И влашку и румунску и лоповску, био а – а добро, а имао паре, био имућан. ... Ево, ово је он. (ЈЂ: *Исаков Живко*). И у бо- и у боји слика. — И у боји слика. Ам, то је доста... млад, није био тако. — Имо хотел у центру Сенмиклуша поред српске цркве. [...] (ЈЂ: *Аха?*) (БС: *А он је, он је себи за живота направио*) – Да. То је у Руском селу нам-намешћено, мислим, ту ома преко. (БС: *Код нас у Руском селу?*) Да. У Руском селу, код вас. — Па има и имање у Кикинду је купио, све. — Има салаш. — Све живо купио. А ми смо му казивали чича. Увек псово комунисте и све то. [...] А иначе, он је сво гробље заградио.
(Чанад, споменик Исаков)

Обрнут случај је када истраживач документује споменик, а саговорник га ни на који начин не прокоментарише.

Неретко ће исти споменик привући пажњу и истраживачу и саговорнику, али не из истих разлога. Писање занимања на споменику веома је честа пракса (в. нпр. Поповић, 2015), а то може помоћи истраживачу да постави питање. Међутим, како истраживач претпоставља да текст споменика саставља родбина, он без водича не може знати да ли значај покојника надилази породичне оквире. Водич је тај који потврђује – или оповргава – значај покојника за заједницу. Чест је случај да се прича о значају дате личности за заједницу прожима с његовом биографском причом, чак и онда када саговорник сам није могао познавати покојника. У наредним примерима прво дајемо рашчитани текст епитафа, а затим транскрипт разговора да бисмо показали колико су различите информације које дају епитаф с једне и саговорник с друге стране, што још једном потврђује колико је важно имати локалног водича при документовању гробља :

² Косе црте означавају крај реда. Доња црта означава празан простор остављен за дописивање године. Три косе црте означавају прелаз текста на други део споменика.

ОВДЕ ПОЧИВА / РАБ БОЖИ / САВА / ЂУРИЧИН / ЈЕДИНАЦ СИН, / ХОРОВОЋА / И
МУЗИЧАР. РОЂ. 11- / VIII-1924. УМРО / 16-VII-1953 у 29 / ТОЈ ГОДИНИ СВОГА /
ЖИВОТА. /// ОВАЈ СПОМЕНИК ПОДИЖУ / МУ ТУЖНИ РОДИТЕЛИ: / УРОШ И КАТА. ///
ЛАКА МУ ЦРНА ЗЕМЛА! / ВЕЧАН МУ СПОМЕН!

Ово нам је био први који је почео да [шум] тамбуре [шум] Мислим да је Сава Ђуричин [шум] [...] Да, ту је он. То је први човек који је почео да учи тамбуру по Чанаду. (ЉЂ: *Ово је Урош, Ката и Милан*). То су му мати и отац. (ЉЂ: *Аха. А ово је он? Сава Ђуричин?*) Имао, онако млад, ал толико је био надарен музике, и отишо да коси жито, и се напио – топло (ЉЂ: *Да?*), напио ладне воде, пукло срце и довиђења. (ЉЂ: *Да, пише овде јединац син, хоровађа и музичар...*)
(Чанад, споменик Ђуричин 2)

У трећем случају, саговорник је познавао знамениту личност, тако да осим визуелно и текстуално специфичног споменика, локалне историје и биографске приче покојника можемо добити и делић биографске приче самог саговорника, каткад и предање:

СИН ОВОГ МЕСТА / МИЛАН ЛУКИН ЧАНАДАЦ / 1936-2005 / МИЛЕНА ЛУКИН /
1936-__ /// ОВДЕ ПОЧИВАЈУ / ЛУКИН / НЕДЕЉКО 1905-1963 / МИЛЕВА 1909-1993
/// ПОДИЖЕ ЂЕРКА ЕМИНА // ЛАКА ИМ ЦРНА ЗЕМЉА

Још имамо једног српског сина који је опет [шум] Чанад [шум] културу. [шум] Он је свирао у Филхармонији у Темишвару, па и у Француској, био свуде, био јако... Значи, Нови Сад има сада чанадско мало коло, који ради телевизија Нови Сад, то је он написао чанадско мало коло како се свира [шум] телевизија Нови Сад. А мој најбољи, овако, рибар, воло све и свашта. (ЉЂ: *Како се зове?*) Е, са' ћете да видите (ЉЂ: *Аха*). Пазите како је лепо! (ЉЂ: *Да, да*) Ево, ја сам му казивао 'Баџика'. Ево ово је он. [...] И сад на његову сахрану – ја сам му као био нај...бољи, овако – и свирамо тамбураше, каже 'Кад ја умрем, (ЉЂ: *Да?*) морате бећарац'. (ЉЂ: *Мхм.*) 'Морате бећарац', и текст је написао. И ми сад седимо сви тамо, тамбураши, ја дам бегеш, пошто свирам бегеш, дам једном колеги, рек'о 'морам', каже, 'ти треба да га метеш... (ЉЂ: *Мхм?*) у раку' био болестан, мање-више. [...] све спремио. И сад ми ово, било јако мало,³ а музика још неће да пробамо, и неће никако да уђе ни овако ни онако, и пробамо, и ту сви никако, и јако је уско. И не знам ко каже 'свирајте бећарац' (ЉЂ: *Да?*). И ови почну бећарац, и ја ни сад не могу да капирам то: једноставно самарица, како се то склопило! Ето. (Чанад, споменик Лукин)

2. Познанство или сродство такође је окидач за саговорника. Саговорник би споменике својих познаника или рођака могао наменски показати, управо да би о њима говорио, а могао би и само на њих наићи и успутно их прокоментарисати. Истраживач не зна где ће га саговорник

³ „Ово” реферише на раку (ЉЂ, теренске белешке).

одвести, као што ни саговорник не зна унапред куда ће га гробље, као текст, и контакт с истраживачем одвести. Када су познаници или родбина у питању, обично се надовезују три информације: ко је покојник био (школски друг, колега, рођак), како је умро – посебно ако је млађи – и, на крају, нешто о самом споменику: ко га је правило, колико га је платио, шта на споменику пише и како, итд.

ОВДЕ ПОЧИВА / ЈАСНА КОСАНА / ВЛАШУИЋ / ЖИВЕЛА ЈЕ 18 ГОДИНА // ЗБОГОМ
МАЈКО СУЗО УПЛАКАНА / ТЕШКА ЛЕЖИ НА ТВОМ СРЦУ РАНА / ЖИВОТ ЂЕ ТИ ЦРН И
ГОРАК БИТИ / КЂЕРКУ ТВОЈУ НЕЂЕШ ПРЕЖАЛИТИ // ОЈ КОСАНА КЂЕРИ НАША ДРАГА /
ПОШЛА СИ ОД НАС РАНО ВРЛО МЛАДА / ОТИШЛА СИ У ЛЕДЕНОМ ГРОБУ / У МЛАДОСТИ У
НАЈЛЕПШЕМ ДОБУ // ОВАЈ СПОМЕНИК ПОДИЖУ / ОЖАЛОШЂЕНИ РОДИТЕЛИ И БРАТ

Ово ми школска колегиница, од леукемије умрла (ЈЂ: *Јасна Косана Влаш... Влашчић?*) Влашчић. (ЈЂ: *А, Влашчић, да*). Добро, знаш, писали Немци који су урадили крстове, па није, ово, матори нису написали добро, па... (ЈЂ: *Аха, Немци су писали?*) Па углавном они. Вероватно ту можда и пише ко је то саградио. (Чанад, споменик Влашчић 2)

3. Специфична смрт – трагична. Начин смрти би истраживач у неким случајевима могао да наслути на основу споменика. Ако је у питању била млада особа, и смрт самим тим трагична, узрок смрти ће неретко и бити исписан на споменику. Већ је примећено да преурањена или трагична смрт обично захтева епитафски коментар (Чоловић, 1983: 9). С усменим коментаром је исто: саговорник такав споменик можда неће наменски показати, али хоће причати о покојнику ако на споменик наиђе; то јест, трагична смрт захтева како писани тако и изговорени, „усмени епитаф”.

FIE-I ȚĂRÂNA UȘOARĂ // TRIUFNOV OANA-RALUCA / *02.02.1986 /
+30.04.2014 / Pe pașiști albastre mă striga o stea, / Și intru in hora de îngeri cu ea / Sub
dalbele aripi mă rog pentru voi, / De ce n-am puterea să vin înapoi? / S-aduc alinare
părinților mei, / ...-i vindec de lacrimi / Zburdând printre ei.

Е овде, то је јако тужна прича, то је нек- то су Румуни, нека девојчица лане, лане, дође један кретен, идиот са бе-ем-ве-ом, и удари ј’ ноћом, на пут, побегне, она умре, родитељи донирали срце, и плућа, и шта знам ја, и тај дотични, што је убио ту девојчицу – а то су најбогатији сада Румуни – дотични, што је убио, добио две године, са суспензијом. Имала, не знам колко година, седамнаест година, шеснаест година. А ту је и слика исто. Па ово су сада нај, као, најбогатији, у Чанаду. Цела фамилија.

(Чанад, споменик Trifunov 2 (румунски))

4. **Име на споменику** – Породично име, односно презиме може навести саговорника на наратив о социјалним и етничким односима унутар насеља или шире.

ОВДЕ ПОЧИВА / ПОРОДИЦА МИЛИТАР / ЂУРА ЈУЛИАНА И СИН / СТЕФА ВЕЧАН ИМ СПО / МЕН ОВАЈ СПОМЕН / ПОДИЖЕ МАРИЈА И / МИЛАН ИЗ АУСТРАЛИЈЕ

То су, пази, ово је Милитар, то су били Румуни који су пришли – јер Милитар није српско име – то су били сви Румуни који се посрбили. (ЉЂ: *Аха! А значи, било је и тога?*) Било је и тога. (ЉЂ: *А је л' то оно кад се венчају, или...?*) Не, значи, пошто смо ми били већина, разумеш, неки отказали румунску ствар, нису Румуни, се удали за Српкиње или за Србе, и ондак они пришли... ево. 'Подиге Марија'. А она је *Марија*, сигурно.
(Чанад, споменик Милитар)

Овде треба скренути пажњу на податак који се може добити само путем интервјуа – а то је улога изговора у конструисању етничког идентитета. Без обзира што прозодијска обележја не фигурирају на споменицима, за саговорника, који познаје локалне прилике, једно исто име – „Марија” – може означавати српску или румунску националну припадност, зависно од тога на ком је слогу нагласак.

У оквиру наратива о етничким односима у заједници, што је уско везано с наративом о асимилацији и нестанку једне етничке групе и преовладавању друге, саговорник ће прокоментарисати преименовање као знак преласка из једне етничке заједнице у другу:

Раду Данијела. А она српски била – Даница. То ми школска колегиница. Лепа. Лееепааа ко сунце била. Опет од леукемије умрла, у четрдесет и једну две-три године.
(Чанад, споменик није фотодокументован)

Облик имена за саговорника је ознака порекла:

Влаш-чић. (ЉЂ: *Влашчић*) Исто су то били Румуни (ЉЂ: *Аха*) који нису имали имена, то што вам каже отац (ЉЂ: *Аха, оно, да, да*) и они прешли, пошто су долазили у нашу цркву, они су били никакви, па ондак, јел у Србији немаш 'Влаш-чић' (ЉЂ: *Нема, нема*), само име ти каже (ЉЂ: *Да, Да, да*) ко је.
(Чанад, споменик није фотодокументован)

Ако се неко презиме понавља, то саговорника може навести на већ поменути наратив о асимилацији односно нестанку Срба. Треба напоменути да се наратив о асимилацији односно изумирању може

подвести под шири контекст интервјуа: саговорник, наиме, зна да су истраживачи дошли баш зато што је Срба све мање, те тако обликује свој исказ сходно ситуацији која је „унапред одређена потребом истраживача да од саговорника добије одређени тип информација” (Ћирковић, 2014 : 211). Дајемо неколико примера:

Ево, на пример, Бранкован више немамо. У Чанад нема више име Бранкован. Нема Бранкован више. Живића још тамо нешто још има Живића, [...] јако мало... (Чанад, споменик Бранкован)

Ево Живанови опет. Немамо ми Живанових. (Чанад, споменик Живанов)

Ево, Сапунцин. (ЉЂ: *Сапунцин?*) Још има једна, још једна породица има Сапунцин, овде. Деца – сви су у Америку. (Чанад, споменик Сапунцин)

Грбића – нема више. Ниједан. То ми је кум, само један ми је кум, који живи сад у Немачкој. Нема Грбића више у Чанаду. (Чанад, споменик Грбић)

4. Када истраживач може да елицитира наратив?

Истраживача може навести да нешто пита и сам изглед споменика. На пример, присуство два језика или писма на истом споменику; дужи текст на споменику; посебно велик споменик; презиме које се јавља на већем броју споменика. Присуство два језика показало се као веома погодно за елицитирање наратива о етничким везама у насељу, као и о асимилацији односно нестанку Срба. Истраживач може да елицитира наратив на основу писма на епитафу, а да као одговор добије делиће локалне историје:

(ЉЂ: *Ви’те оно на латиници а на српском.*) Е знаш зашто пише тако? Зато што не- нису знали ћирилицу ко је писо. (ЉЂ: *А је л?*) Да. Кад су правили крст, нису знали ћирилицу. Јер они су користили српске речи и писали су латиницом. Јер... И Миодрагова и Савицина жена су били Румунке. (Варјаш, споменик Петров 1 и Петров 2)

Додајемо још да, као што саговорника понављање презимена може навести на наратив о нестајању Срба, тако и истраживач може елицитирати такав наратив уколико види да се неко презиме понавља:

(ЉЂ: *Ево и овде Унчански*) Има, кажем, пуно, и Унчански, и Зарићи има јако много. И Миличића доста. Али то су сви мртви, то су изгашене фамилије, погашене, нема и више. (ЉЂ: *Аха*) Нема и више.
(Чанад, споменик Унчански)

(ЉЂ: *А они, њих исто више нема?*) Нема. Има, има! Има само једна породица. Само једна породица. Али они су били мешани с Мађарима, зато и Зомбор јер и Киш Зомбор Срби кажу Зомбор. Вероватно су оданде дошли.
(Чанад, споменик Зомборац)

5. Завршна разматрања

Указујући на специфичности интервјуа на гробљу, у коме саговорник диригује теме попут туристичког водича, издвојили смо четири „окидача” за наратив: 1) покојник је значајан човек за заједницу, 2) покојник је саговорников познаник или сродник, 3) покојник је трагично преминуо, 4) покојниково име је по нечему специфично. Истраживач може да елицитира наратив на основу специфичног ортографског решења на споменику, као што је употреба различитих писама или језика, или на основу презимена које се понавља на више различитих споменика.

Упоредивањем рашчитаних епитафа с конверзационим наративима указали смо на сасвим различит тип података који се добија путем фотографије и путем интервјуа – а оба типа података подједнако су важна за потпуније документовање не само натписа на гробљима, већ и традицијске културе у целини.

Комбинацијом фотографије са савременим конверзационим наративима о покојницима (од стране локалних становника), односно бележењем како материјалне (фотографија) тако и нематеријалне (наратив) баштине, постиже се потпунија документација гробља, а самим тим и бољи увид у живот заједнице, не само у садашњости него и у прошлости.

Литература

- Бурима, 2015: M. Burima, Cemetery Culture in Border Zone As a Phenomenon of Comparative Area Studies. Daugavpils: *Comparative Studies. Cemeteries in Cross-border Regions. Vita Memoriae*, VI (2), 11-37.
- Колта, 2014: R. Colta, Lecturi posibile ale cimitirului în localitățile multietnice. Sibiu: *Studii și comunicări de etnologie*, XXVIII, 118–128.

- Гилат и Ваксман, 2012: Y. Guilat & S. Waksman, The Linguistic Landscape of Israel's Military Cemeteries as a Field of Symbolic Contestation. In: *Language Contact in Times of Globalization*. Без пагинације.
- Сикимић и Номаћи, 2016: Б. Сикимић и М. Номаћи, Језички пејзаж меморијалног простора вишејезичних заједница: Банатски Бугари /Палћани у Србији. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXXII, 7-31.
- Поповић, 2015: V. Popović, Errors in Romanian Epitaphs in a Serbian Banat Village (Seleuş). In: "In the Beginning Was the Word". *On the Linguistic Matter of Which the World Is Built*. Bucureşti: Ars Docendi. 180-190.
- Рајт, 2005: E. A. Wright, Rhetorical spaces in memorial places: The cemetery as a rhetorical memory place/space. *Rhetoric Society Quarterly*, 35-4, 51-81
- Ратковић, 2005: Д. Ратковић, Разговор на гробљу: језик Свете Станковића, у: *Бањаши на Балкану: идентитет етничке заједнице*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 201-215.
- Ћирковић, 2014: С. Ћирковић, Дискурс инструкција – између когнитивне и антрополошке лингвистике. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXX, 207-223.
- Чоловић, 1983: I. Čolović, *Književnost na groblju*. Beograd: Narodna knjiga.

Ljubica Z. Đurić

**CONTEXTUALIZATION OF THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF SERBIAN
CEMETERIES
IN THE MORIŠ / MORIŞ RIVER REGION**

(Summary)

By combining photography with conversational narratives on the deceased by the locals, the aim of the paper was to demonstrate that full (or, at least, fuller) documentation is achieved only by combining the material data with contemporary narratives on the deceased, which would enable researchers to truly comprehend what, or who, is viewed as important in a given community – something one can hardly obtain from photography and history alone. The data used in the analysis was collected in contemporary Timiș county – more specifically in the villages of Varjaș / Variaș and Čenad / Cenad – in June 2016, within the research project headed by the Union of Serbs from Romania.

Key words: cemetery, gravestone, documentation, photography, conversational narrative, oral history

Исаков - Страна 128, испод транскрипта

Петров - Страна 132, испод транскрипта